

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14^{ΗΣ} ΙΟΥΝΙΟΥ 1962

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΕΠΑΜ. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κ. Τριανταφυλλόπουλος, καταθέτων τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ κ. Παν. Ζέπου «*Μ. Φωτεινοπούλου Νομικὸν Πρόχειρον (Βουκουρέσιον 1765)*», ἀναπτύσσει αὐτὸ καὶ ἐξαίρει, ὥς κάτωθι, τὴν ἐργασίαν τοῦ συγγραφέως.

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ παρουσιάσω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ κ. Παναγιώτου Ζέπου φέρον τὸν τίτλον : *Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου Νομικὸν Πρόχειρον, (Βουκουρέσιον 1765)*, τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον ἐκ χειρογράφου κώδικος τοῦ κρατικοῦ ἀρχείου τοῦ Ἰασίου, Ἀθῆναι 1959, σελ. 308.

Μιχαὴλ Φωτεινόπουλος εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ Προχείρου, τὸ ὅποιον ἐκύρωσε καὶ ἐξέδωκεν ὥς ἰσχυρὸν κείμενον νόμου διὰ τὴν Βλαχίαν ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς Μιχαὴλ Ρακοβίτζας, οὗτινος ὁ Φωτεινόπουλος, Χῖος τὴν πατρίδα, διετέλει παχάρνικος. Τὸ ἔργον σώζεται ἐν Ρουμανίᾳ εἰς πλείονας χειρογράφους κώδικας, μαρτυροῦντας εὐρεῖαν διάδοσιν, ἐκ τούτων δὲ ὁ κ. Ζέπος ὁ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοὺς αὐτὸ ἐν μόνον χειρόγραφον, ἀποκείμενον εἰς Ἀρχεῖον τοῦ Ἰασίου, εἰμπόρεσε νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν.

Εἶναι συστηματικὸν δοκίμιον βυζαντινοῦ δικαίου, ὥς ἔσχε τοῦτο εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν χειρσόνησον τοῦ Αἵμου μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἀποτελεῖ τὸ προοίμιον τῆς πυκνῆς ὑστέρας κωδικοποιήσεως εἰς τὰς δύο παραδυναβίους ἡγεμονίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐπίσημα κείμενα ἐπακολουθοῦν τὰ ἐπόμενα : Τὸ Συνταγματικὸν Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη εἰς τὴν Βλαχίαν (1780), ἡ Νομοθεσία Γεωργίου Καρατζᾶ εἰς τὴν Βλαχίαν (1818), ἔργον τὸ πλεῖστον ἢ ἐν μέρει τοῦ ποιητοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, πάρισον δὲ τούτου, ἂν καὶ ἄνευ συναφείας, εἶναι εἰς τὴν Μολδα-

βίαν ὁ πολιτικὸς Κώδιξ τοῦ Σκαρλάτου Καλλιμάχη (1817), ἔργον ἐν μέρει τοῦ ἐκ Τραπεζοῦντος Νομοφύλακος ἐν Μολδαβίᾳ Ἀνανία Κουζάνου. Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην εἰμπορεῖ νὰ καταταχθῇ καὶ ἡ ἐν ἔτει 1793 συνταχθεῖσα ὑπὸ Δ. Καταρτζῆ (διδασκάλου τοῦ Ρήγα Φεραίου) «Δικανικὴ τέχνη», ὡς περιέχουσα ἐξηγήσεις νομικῶν ὅρων· ἐξεδόθη ὑπὸ Δ. Οἰκονομίδου τῷ 1950.

Ἀνέκαθεν εἰς τὰς δύο ἡγεμονίας, ἥδη πρὸ τῶν Φαναριωτῶν, ἐγχώριοι ἡγεμόνες ἐζήτουν νὰ καταρτίσουν συλλογὰς βυζαντινοῦ δικαίου, τοῦ ὁποίου ἄλλως ἀρχαῖος πρόδρομος ἐκεῖ ὑπῆρξε κατὰ τινα τρόπον τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ἀφοῦ ἡ χώρα, ἡ Δακία, ἦτο ἥδη ἐπαρχία ρωμαϊκή. (Πρβλ. τὰ τρίπτυχα Τρανσυλβανίας ἐκ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.). Κατὰ τοὺς ὑστέρους αἰῶνας βυζαντινὸν δίκαιον ἀνεζήτη, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Καντεμοίρη, ἥδη τῷ 1400, ὁ ἐγχώριος ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος ὁ ἀγαθός, παρακαλέσας τοὺς Παλαιολόγους νὰ τοῦ στείλουν ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσαν ἀντίτυπον τῶν Βασιλικῶν, ὅπερ ἐμφαίνει ὅ,τι παρ' ἡμῖν τινες ἀρνοῦνται, ὅτι δηλ. δὲν ἔπαυσάν ποτε νὰ ἰσχύουν εἰς τὴν χερσόνησον τὰ Βασιλικά.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι ἀπὸ τῆς Φαναριωτικῆς ἰδίᾳ περιόδου ἡ Βλαχία καὶ ἡ Μολδαβία ὑπῆρξαν ἐστία ἐλληνικῆς παιδείας, συντελεσάσης ἀφ' ἑνὸς εἰς ἐκπολιτισμὸν τῶν χωρῶν τούτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ τὸ κῦρος καὶ τῆς ἐν Βυζαντίῳ Ἐθναρχίας εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἰδιον ἰσχυρότατον στοιχεῖον τῆς παιδείας ταύτης εἶναι, ὡς εἰκός, τὸ δίκαιον, τὸ ὁποῖον οἱ Φαναριῶται ἐνωρὶς ἐζήτουν χάριν ἐμπεδώσεως τῆς ἀσταθοῦς δικαιοσύνης νὰ διατυπώσουν εἰς εὐλήπτους κώδικας ἐλληνιστὶ καὶ εἴτα καὶ εἰς τὴν ἐγχώριον γλῶσσαν, τοῦτο δὲ προτοῦ ἥδη ἀρχίσῃ ἡ πρὸς κωδικοποίησιν προσπάθεια εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, ἡ καταλήξασα εἰς τοὺς τρεῖς ἀστικούς κώδικας, τὸν Πρωσικόν, Γαλλικὸν καὶ Αὐστριακόν.

Ἀλλὰ παρ' ὅλην ταύτην τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν, ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ δικαίου παιδείαν ἐλληνικὴν, ἀφοῦ περὶ βυζαντινοῦ δικαίου ἐπρόκειτο καὶ περὶ κωδικευτῶν ἐλλήνων ὡς τὰ πολλά, πάντως δ' εἰς ἐλληνικὴν γλῶσσαν, παρ' ὅλον τοῦτο περίεργον εἶναι ὅτι ἡ κίνησις αὕτη καὶ ἡ ἀνθησις νομικῆς ἐπιστήμης παρέμεινε παρ' ἡμῖν καθ' ὅλον τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ μέχρι τῶν δύο πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ παρόντος, ἐντελῶς ἀγνωστος, ἂν καὶ οἱ κώδικες τῶν δύο ἡγεμονιῶν, ἰδίᾳ ὁ Μολδαβικός, ἦσαν γνωστοὶ εἰς τοὺς κύκλους τῶν εὐπαιδευτῶν Φαναριωτῶν, οἵτινες εἶχαν κατέλθει εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα, ἐν τούτοις οὐδέποτε ἀπὸ νομικοῦς ἢ ἱστορικοῦς ἡμῶν ἐγένετο μνεῖα τις τῆς πυκνῆς ἐκείνης νομοθετικῆς ἢ νομικῆς κινήσεως, μολονότι μάλιστα ὁ Ζαχαρίας εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ δικαίου ἐξύμνει καὶ συνίστα πρὸς παραλαβὴν ἐπιμόνως τὸν Μολδαβικὸν Κώδικα.

Ἡ ἄγνοια αὕτη εἶναι νομίζω δεῖγμα ἢ σύμπτωμα τῆς στροφῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐν γένει ἱστορίαν μὲ παραμέλησιν τῆς νεωτάτης καὶ συγχρόνου τότε ἐν γένει ἱστορίας. Ὅπως ἀργὰ ἠρעυνήθη τὸ δημοτικὸ τραγούδι, οὕτω καὶ ἡ ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνικοῦ δικαίου.

Ὁ ἑλληνικὸς νομικὸς θησαυρὸς τῆς Μολδοβλαχίας ἐγνώσθη τὸ πρῶτον παρ' ἡμῖν ἐν ἔτει 1917, ὅταν ἡ Κοινωνιολογικὴ Ἑταιρεία ἐώρτασε τὴν ἑκατονταετηρίδα τοῦ Μολδαβικοῦ Κώδικος, ὁργανώσασα ἀνακοίνωσιν περὶ αὐτοῦ.

Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτῆς ὑπῆρξεν εἰς τοὺς νομικοὺς ἡμῶν κύκλους ζωηροτάτη. Ἐκτοτε εἶδαν ἐν συνεχείᾳ τὸ φῶς μελέται τῆς πρώτης ταύτης ἑλληνικῆς νομικῆς ἀντιλήσεως καὶ ἐπὶ πλέον ἀνταλλαγὴ κριτικῶν ἐκ μέρους ἐξαιρέτων ρουμάνων νομολόγων, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὸν Μολδαβικὸν Κώδικα ὅστις ἀργὰ μεταφρασθεὶς εἰς τὴν ρουμανικὴν ἴσχυσε μέχρι τοῦ 1865. Διότι τοῦτον τὸν παρουσίαζεν ὁ Ζαχαρίας von Lingenthal, πειθόμενος εἰς διαβεβαίωσιν τοῦ εἰσαγωγικοῦ Χρυσοβούλλου γραμμένου εἰς ἀρχαΐζουσαν ἑλληνικὴν, ὡς ἐπιτυχῇ κωδικοποίησιν τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, ἐνῶ κατ' ἀκριβείαν ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον μετάφρασις τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος καὶ μόνον κατὰ μικρὸν τμήμα εὐστοχος ἀπόδοσις βυζαντινῶν θεσμῶν. Συντάκται τοῦ Κώδικος τούτου ἀναφέρονται δύο, ὁ Τρανσυλβανὸς Flechtenmacher, διδάκτωρ τῆς νομικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης, καὶ ὁ Τραπεζούντιος Ἀνανίας Κουζάνος, Νομοφύλαξ τῆς Ἡγεμονίας, ὅστις εἰς παράρτημα τοῦ Κώδικος ἐρμηνευτικὸν λέξεων καὶ ὅρων ἐμφανίζει ἑαυτὸν ἀορίστως ὡς συντάκτην. Ἀλλὰ τὸ μέτρον τῆς συμμετοχῆς ἑκτέρου ἔχει ἀνάγκην περαιτέρω ἐξακριβώσεως, διότι, ὡς ἔχει διαπιστωθῇ παρ' ἡμῖν, ὁ Μολδαβικὸς Κῶδιξ περιέχει καὶ λύσεις ἢ γνώμας ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ Αὐστριακοῦ Κώδικος, ἣν εἶχεν ἐκπονήσει ὁ ἐκ τῶν συντακτῶν αὐτοῦ Zeiller, τοῦτο δὲ προϋποθέτει ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ Μολδαβικοῦ ἦτο ἐνήμερος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας τοῦ Αὐστριακοῦ, ἐν ζήτημα ὅπερ διὰ τὸν Ἑλληνα συντάκτην παραμένει μετέωρον.

Εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ὅλου τούτου δικαίου ἔχει πρὸ πολλοῦ καταγίνει ὁ κ. Ζέπος δι' ἐπιτοπίου μελέτης τῶν πηγῶν, γενόμενος κάτοχος τῆς ρουμανικῆς γλώσσης, εἰς ἣν κατ' ἀρχὴν μετεφράζοντο ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τὰ νομοθετικὰ κείμενα (ὁ Φωτεινόπουλος δὲν εἶχε μεταφρασθῇ). Ἰδίᾳ πρώτης τάξεως ἐργασία τοῦ Ζέπου ἐπὶ τῶν πηγῶν καὶ ἐρμηνευτικὴ εἶναι ἢ ἐν ἔτει 1936 εἰς τὰς πραγματείας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν δημοσιευθεῖσα ἔκδοσις τοῦ Συνταγματίου τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη.

Συναφῆς κίνησις εἶναι ἡ δημοσίευσις ἑλληνικῶν κειμένων, ἡ σημειουμένη εἰς τὴν Ρουμανίαν ἀπὸ τινων ἐτῶν. Ἔως τώρα ἔχουν ἐπανεκδοθῇ εἰς ὥραϊαν

τυπογραφικὴν ἐμφάνισιν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Βουκουρεστίου, διαθετούσης ἄφθονα μέσα, οἱ Κώδικες τοῦ Ὑψηλάντη, τοῦ Καλλιμάχη καὶ τοῦ Καρατζᾶ εἰς τὴν πρωτότυπον ἑλληνικὴν καὶ εἰς τὴν ἐγγλωσίαν γλῶσσαν. Τῶν κειμένων τούτων προηγούνται σοφαὶ εἰσηγήσεις ρουμάνων νομικῶν εἰς ρουμανικὴν, ρωσσικὴν καὶ γαλλικὴν γλῶσσαν περὶ τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας μὲ πλήρη ἔκθεσιν καὶ κριτικὴν τῶν συγχρόνων ἑλληνικῶν ἐργασιῶν.

Προκειμένου νῦν περὶ τοῦ Νομικοῦ Προχείρου τοῦ Φωτεινοπούλου, τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία (ἀστικὸν δίκαιον, εἶτα ποινικὸν καὶ ἀστικόν, καὶ τέλος ἐκκλησιαστικόν). Προηγεῖται εἰσαγωγικὸν Χρυσόβουλλον τοῦ Ἡγεμόνος, ἐκθέτοντος ὅτι πρὸς τὴν σύνταξιν «διώρισεν ἄνδρα δόκιμον καὶ ἀρμόδιον τὴν τε θύραν καὶ ἐκκλησιαστικὴν παιδείαν ἐγγεγυμνασμένον καὶ πρὸς τοὺς νόμους εὐφυῶς ἔχοντα τὸν τιμιώτατον καὶ λογιώτατον ἄρχοντα Μιχαὴλ Φωτεινόν, Χῖον».

Τὸ ἔργον ἀποδίδει ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ὕλην τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Ὡς πηγὰς ὁ κ. Ζέπος μετὰ λεπτομερῇ ἔρευναν βεβαίως πρὸ παντὸς τὰ Βασιλικά, ἀποδεικνύει δὲ ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν ταῦτα ὑπὸ τοῦ Φωτεινοπούλου κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1647 ἐπτάτομον ἐν Παρισίοις ἔκδοσιν τοῦ Fabrot, εἶτα δὲ πλὴν αὐτῶν συγχρόνους καὶ μεταγενεστέρας Νεαρὰς, οὐχ ἥττον δὲ καὶ τὴν ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἔστιν ὅτε καὶ κατὰ τὴν μετάφρασιν Σπανοῦ, καὶ ἐπὶ πλέον ἐντοπίας συνηθείας, αἵτινες κατὰ τὸν Ζέπον οὔτε πολλαὶ εἶναι (ὥς θέλει τὸ Χρυσόβουλλον) οὔτε ἀποκλειστικῶς ἐγγώρια ἀλλὰ κοινὰ μετ' ἄλλων ἀγράφων πηγῶν τῆς Χερσονήσου. Νομίζω ὅτι πολλαὶ ἐκ τούτων δὲν ἀποτελοῦν κυρίως νομικὰ ἔθιμα ἀλλὰ μᾶλλον λαογραφικὰ στοιχεῖα, ἅτινα καὶ ταῦτα ἀπαντῶσιν ὁμοιομόρφως ὥς τὰ πολλὰ εἰς τὴν Χερσονήσον τοῦ Αἴμου.

Ἄλλ' ἢ καταγραφὴ βυζαντινῶν θεσμῶν, ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Ζέπος, δὲν εἶναι εἰς τὸ Πρόχειρον αὐτουσία. Πολλὰ διατάξεις ἀποδίδουν παραλλάσσον δίκαιον βάσει εἴτε πράξεως ἑλληνιστικῆς προελεύσεως εἴτε δημώδους δικαίου, δηλαδή ἐξ ἀναπτύξεων μετριοτέρων βυζαντινῶν νομικῶν. Τοιαῦτα θέματα εἶναι ἰδίᾳ τῆς προικὸς ἥτις εἰς τὸ Πρόχειρον ἀνακηρύσσεται σαφέστατα ὡς κτῆμα τῆς γυναικός, ὡς ἀνήκουσα δηλαδή εἰς αὐτὴν ἥδη συνεστῶτος τοῦ γάμου.

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι περαιτέρω αἱ διατάξεις, αἱ τιτλοφοροῦμεναι ὡς «σχόλια» ἢ ὡς «ἐρμηνεῖαι» τοῦ Φωτεινοπούλου, δι' ὧν οὗτος ἐπεξηγεῖ ἢ εὐρύνει τὸ κείμενον, ἢ ἔτι πλέον τὸ ἐρμηνεύει κατὰ φιλόανθρωπον εἰς ἐπιεικῇ διάθεσιν.

Ἡ τοιαύτη σπουδαία προσωπικὴ συμβολὴ τοῦ Φωτεινοπούλου δὲν συνδέεται μόνον, ὡς εὐλόγως τονίζεται ὑπὸ τοῦ Ζέπου, πρὸς ρεῦμα φυσικοῦ δικαίου πνέον ἥδη ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ εἰς τὰς Ἡγεμονίας, ἀλλ' ὀφείλεται βεβαίως καὶ εἰς τὴν περὶ οἰκονομίας ἢ περὶ ἐπιεικείας βυζαντινορρωμαϊκὴν διδασκαλίαν.

Δείγμα ἔστω τὸ σχόλιον, ὅπου μετὰ πάθους ὁ Φωτεινόπουλος ἀποκρούει τὴν ἐρμηνείαν καθ' ἣν «τινὲς ἐθελοκακοῦντες ἢ ἐντερεσσοριζόμενοι ἐνεργοῦσι» τὸν περὶ ἀφιερώσεως τῆς ἰδίας περιουσίας εἰς ἐκκλησίας ἢ μοναστήρια νόμον (B.5,1,1) «κατὰ τὸ γράμμα καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ νόημα» καὶ οὕτως ἀνέχονται, ὅπως ἀπογυμνοῦνται τὰ τέκνα καὶ αὐτοῦ τοῦ φαλκιδίου, ἥτοι τῆς νομίμου μοίρας. Θανμασία δὲ εἶναι κατὰ τοῦτο ἢ ὅλως πρωτότυπος, φρονῶ, ἐρμηνεία ἣν δίδει ἐπὶ συγγενοῦς θέματος ὁ Φωτεινόπουλος ἐν σχολίῳ Α' 39, 8.9 εἰς τὴν Νεαράν 131.

Πᾶσαι αὗται αἱ ἐρμηνεῖαι ἢ καινοτομίαι ἀποτελοῦν κείμενον νόμου, συνεπῶς ἰσχύουν ἐν τῇ πράξει, τινὲς δὲ τούτων περιῆλθον εἰς μεταγενεστέρας νομοθετικὰς συλλογὰς.

Χαρακτηριστικαὶ ἐξ ἄλλων εἶναι διατάξεις ἀποκλίνουσαι θετικῶς καὶ ἐνσυνειδήτως βυζαντινῶν νόμων, ὥς λ.χ. ὅτι ἡ γυνὴ δύναται νὰ διαζευχθῇ τὸν ἄνδρα μετὰ ἑπταετῇ ἢ καὶ πενταετῇ ἀπουσίαν κατὰ οἰκονομίαν ἣν παρὰ τὸν 31 κανόνα τοῦ Ἀγ. Βασιλείου παρέχει ἡ Ἐκκλησία «διὰ τὴν δυστυχῇ, λέγει ὁ Φωτεινόπουλος, κατάστασιν τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων» (σ. 252). Ἰσχύει περαιτέρω τὸ «συναινέσει ἀμφοτέρων» διαζύγιον σύμφωνα μὲ τὴν Νεαράν 140 τοῦ Ἰουστίνου, ἥτις ἐν ἀντιθέσει, λέγει ὁ Φωτεινόπουλος, πρὸς ἀπαγορευθὲν ὕστερον δίκαιον, «πολιτεύεται καὶ μέχρι τῆς σήμερον» (Α' 23, κε', σελ. 78).

Εἰς τὸ ζήτημα τῆς καταρτίσεως συμβάσεων τὴν ρωμαϊκὴν «ἐπερώτησιν» μετατρέπει εἰς ἔγγραφον ὁμολογίαν· κατὰ λοιπὰ ἀποδίδει βυζαντινὸν δίκαιον, ἀλλὰ κατὰ τὴν τότε συνήθειαν δὲν παραλείπει νὰ περιλάβῃ καὶ τὸν ἀντιφατικὸν πρὸς τὸ ἄλλως ἀσαφὲς σύνολον τῶν σχετικῶν διατάξεων ὁρισμόν, καθ' ὃν «ἐκεῖνα ὅπου συμφωνηθῶσι καλῶς, καὶ ἂν ἀγράφως (νὰ) συμφωνηθῶσι, πρέπει νὰ φυλάσσονται» (B I κθ', σελ. 145). Ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἀπαντᾷ ἤδη καὶ εἰς τὸν Ἀτταλειάτην καὶ εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον 1, 9, 4 (Σπανὸς σελ. 63), ἀλλ' εἰς τὰς μετὰ τῆς Δύσεως πυκνῶς κοινωνούσας Ἡγεμονίας δὲν θὰ ἦτο περίεργον νὰ ἀποκαλυφθῇ κάποτε ὅτι ἴσχυεν ἤδη ἢ εἰς παροιμίας γενικῶς ἐκφραζομένη ἀρχὴ τῆς ἀπλῆ συναινέσει καταρτίσεως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἤδη εἰς τὰς μετὰ τῶν ἰταλικῶν πόλεων συμβάσεις ἀνεγράφετο πολλάκις ὁ ὁρισμὸς ὅτι ἄγραφος συμφωνία μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἑνετῶν εἶναι ἰσχυρὰ πρὸ τῶν δικαστηρίων ἐφ' ὅσον δοθῇ ὁ ὅρκος συκοφαντίας.

Δεδομένου τοῦ ὅγκου τῶν διατάξεων ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη τὸ Νομικὸν Πρόχειρον δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι ἀπαντῶσι καὶ παρανοήσεις. Σημαντικὴ κατὰ τοῦτο εἶναι ἡ ἐν B 10 κγ' διάταξις: ἐὰν μετὰ τὴν πώλησιν πρὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν ἀγοραστὴν τρίτος προσφέρῃ μεῖζον τίμημα προτιμᾶται οὗτος. Τοῦτο δὲν ἔχει σχέσιν τυχὸν πρὸς τὴν ξένην τῷ ἀπανθιζομένῳ δικαίῳ ἀρχήν, ὅτι ἡ πώλησις

τελειούται διὰ τῆς παραδόσεως τοῦ πράγματος, ἀλλ' εἶναι ἀτελὴς ἀπόδοσις τοῦ κειμένου Βασ. 19,2,7 (Dig. 18,2,7), καθ' ὃ ἔχει συνομολογηθῇ μεταξὺ πωλητοῦ καὶ ἀγοραστοῦ σύμφωνον ὑπερθεματισμοῦ, ἡ δ' ἐν τῷ Προχείρῳ παράλειψις τοῦ συμφώνου συνδέεται, φρονῶ, πρὸς τὸ ἀσαφὲς δεύτερον μέρος τοῦ ἐπὶ Βασ. cit. σχολίου Fabrot II p. 382 ὑπὸ Β (Heinbach, p. 266, n. 98).

Ὑπολείπεται νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Προχείρου, θέμα ὅπερ μεταξὺ τῶν πολλῶν κριτῶν τοῦ ἔργου καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἐπραγματεύθη εὐστόχως ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως διαπρεπῆς ἡμέτερος συγγραφεύς.

Τὸ Νομικὸν Πρόχειρον ὀνομάζεται εἰς τὸ Χρυσόβουλλον μετάφρασις, ἀλλὰ με τοῦτο νοεῖται ἀπόδοσις τῶν βυζαντινῶν κειμένων εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἦδη ὑπῆρχαν νομικὰ κείμενα εἰς τὴν νέαν γλῶσσαν, ὥς ἡ παράφρασις τοῦ Ἀρμενοπούλου ὑπὸ τοῦ Κουνάλη Κριτοπούλου τῷ 1498 καὶ ἡ ὁμοία ὑπὸ Σπανοῦ, τὸ πρῶτον ἐκδοθεῖσα τῷ 1744. Ἡ γλῶσσα ἦν μεταχειρίζεται τῷ 1765 ὁ Φωτεινόπουλος δὲν ὁμοιάζει με τὴν τῶν προηγουμένων τούτων ἐκδόσεων, ἀκρῶς δημοτικὴν καὶ δυσνόητον, οὔτε πάλιν με ἐκείνην εἰς ἣν τῷ 1817 ἔγραψε τὸν Κώδικα Καρατζᾶ ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος πρὸς πνέει κάποιον ποιητικὸν ἄρωμα ἢ με τὴν γλῶσσαν εἰς ἣν ἔγραψε τὸν Μολδαβικὸν ὁ Ἀνανίας Κουζάνος τῷ 1817, καὶ ἥτις ὁμοιάζει τὰ μέγιστα με τὴν ὕστερον παρ' ἡμῖν κρατήσασαν νομικὴν καθαρεύουσαν γλῶσσαν. Ὁ Φωτεινόπουλος εἶναι κάπως ἀρχαϊκώτερος εἰς τὴν χρῆσιν τῆς νεοελληνικῆς. Ἰδὸν δεῖγμα ἐκ τῶν λόγων διαζυγίου (Α' 23, σελ. 76 ἐπ.).

Ὁ ἀνὴρ διαζεύγνυται τὴν γυναῖκα «ἀνίσως αὕτη παρὰ τὴν γνώμην τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς κοιμᾶται εἰς ξένα σπίτια, ἔξω μόνον ἂν κοιμηθῇ εἰς τοὺς γονεῖς αὐτῆς» ὁμοίως «ἀνίσως παρὰ γνώμην τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ξεφαντώνει με ξένους ἄνδρας».

Ἡ γυνὴ διαζεύγνυται τὸν ἄνδρα αὐτῆς «ἀνίσως εἶναι μαστροπὸς ἢ τοι πεζεβέγκης, καὶ φέρει ἄνδρας εἰς τὸ ὀσπίτιον αὐτοῦ διὰ νὰ προδώσῃ τὴν τιμὴν τῆς ἰδίας γυναικὸς αὐτοῦ». Καὶ ἐπεξηγήσεις, μὴ ἀπαντῶσα εἰς βυζαντινὸν δίκαιον : «Ἀνίσως ὁ ἀνὴρ δείρῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ με τὰς χεῖρας ἢ με ξύλον χωρὶς καμίαν νόμιμον αἰτίαν συγχωροῦσαν διάζευξιν, νὰ παιδεύεται (ὁ ἀνὴρ) δίδοντας εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ταύτην ἓνα τρίτον (!) τῆς περιουσίας αὐτοῦ, νὰ μὴ χωρίζεται ὅμως τὸ ἀνδρόγυνον».

Ὅσον ἀφορᾷ τεχνικοὺς ὅρους θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσῃ τις ἐκείνους οἵτινες εἰς τὴν σημερινὴν ἡμῶν νομικὴν γλῶσσαν εἶναι πλέον σταθεροποιημένοι. Οὕτως ὁ βυζαντινὸς καὶ ὁ παρ' ἡμῖν ὅρος ἐνοχὴ δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὸν Σπανόν, ὅπως οὐδὲ εἰς τὸν Ἰόνιον Κώδικα, ἐπειδὴ ἀρχικῶς σημαίνει εὐθύνη· ἀντ' αὐτῶν χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις ὑποχρέωσις, ἀλλ' ὁ Φωτεινόπουλος ὁμιλεῖ κάπου περὶ ἐνοχῆς.

Ἄλλος ὅρος, σημερινὸς μόνον, εἶναι τὸ δικαίωμα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμενικοῦ δικαίου· ἴδιον ὅρον, διάφορον ἀπὸ τὸ δίκαιον, ἔχομεν μόνον ἡμεῖς καὶ οἱ Ἀγγλοι. Ἄλλ' εἰς βυζαντινὰ κείμενα σημαίνει κυρίως ἔγγραφον (Σύνοψις ΡΙ 43 ἐπ.)· τὸ δικαίωμα ὡς ὑποκειμενικὸν δίκαιον ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Κ. Κλονάργην.

Τοιοῦτον εἶναι εἰς τὰς κυρίας γραμμὰς τὸ Νομικὸν Πρόχειρον τοῦ Μιχαήλ Φωτεινοπούλου, πρωτότυπον εἰς σύγχρονον ἑλληνικὴν γλῶσσαν εὐσύνοπτον νομικὸν κείμενον, ἰδὼν τὸ φῶς εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν αἱ ἑλληνικαὶ περιοχαὶ ἐπολιτεύοντο κυρίως κατὰ τὸν Ἀρμενόπουλον μὲ τὴν κλασσικὴν του γλῶσσαν καὶ ἰδίως μὲ τὴν ἀδόκιμον μετάφρασιν τὴν περιληφθεῖσαν εἰς τὴν ἔκδοσιν Σπανοῦ.

Ὁ πλοῦτος ὃν προσφέρει τὸ ἐγχειρίδιον Φωτεινοπούλου εἰς τὴν ἐπιστήμην θὰ προκαλέσῃ βεβαίως μελέτας καὶ παρατηρήσεις παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῇ ξένῃ περὶ τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ καὶ περὶ συγκριτικοῦ δικαίου.

Μετὰ τὴν ἀνατομὴν τοῦ Προχείρου, ἣν μᾶς ἐχάρισεν ὁ πάνοπλος εἰς ρωμαϊκὸν δόγμα καὶ βυζαντινὴν μάθησιν ἐκδότης αὐτοῦ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Μιχαήλ Φωτεινόπουλος ἀποκαλύπτεται δοκιμώτατος χειριστὴς τοῦ δικαίου, ὑπερέχων πολλαχῶς τοῦ Ἀρμενοπούλου ὅχι κατὰ τὴν συστηματικὴν κατάταξιν τῆς ὕλης ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν ἱκανότητα, τὴν συνθετικὴν δύναμιν, ἰδίᾳ καὶ διὰ τὸν εὐστοχὸν χειρισμὸν ἀορίστων ἢ ἀδίκων διατάξεων διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἐπιεικειᾶς ἢ τῆς οἰκονομίας.

Ὁ κ. Ζέπος ὑπῆρξεν εὐτυχὴς μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Νομικοῦ Προχείρου, κειμένου ἀγνώστου ἕως τῶρα. Εἰργάσθη ἐκ πρώτης χειρὸς μὲ μόχθον πολύν, ἀρκεῖ ἐν βλέμμα εἰς τὰ 2140 ἄρθρα τοῦ νόμου, ἐξ ὧν τὰ ὑπερεκατὸν εἶναι σχόλια καὶ ἐρμηνεῖαι τοῦ συντάκτου Φωτεινοπούλου. Εἰς τὸ πλούσιον ὑπόμνημα σημειώνει ὁ ἐκδότης μετὰ ἔρευναν, διόρθωσιν παραπομπῶν τοῦ συντάκτου, εἰς κάθε σελίδα τὴν ἀντίστοιχον ἐκάστου ἄρθρου ἐκ τῶν Βασιλικῶν πηγῇ, περαίνει δὲ τὸ ὅλον ἔργον μὲ χρησιμωτάτους πίνακας τῶν πηγῶν καὶ μὲ φωτοτυπίας ἱκανῶν σελίδων.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, οὐχ' ἥττον δὲ ἡ ρουμανικὴ, εὐγνώμωνως ὑποδέχονται τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο προῖον ὑστέρας βυζαντινῆς νομικῆς παιδείας, εἶθε δὲ νὰ ἀποκαλυφθοῦν καὶ ἄλλα παρόμοια κείμενα καὶ νὰ τύχουν ὁμοίας ἐρευνῆς καὶ ἐπεξεργασίας, κείμενα πολλαχῶς ὑπερέχοντα τῶν ἀπειραριθμῶν ἰδιωτικῶν ἐγγράφων συναλλακτικοῦ ἢ οἰκογενειακοῦ βίου, τὰ ὅποια ἐφ' ὅσων εἶναι ὁμοιόμορφα σπανίως παρουσιάζουν ἀξιόλογόν τι νέον εἰς τὴν ἐπιστήμην.